บทที่ 5
สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทที่ผ่านมา คณะผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยและผลการวิเคราะห์ข้อมูลปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและจากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ทั้งการสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ในบทนี้คณะผู้วิจัยจะนำเสนอในประเด็น ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลการวิจัย
2. อภิปรายผล
3. ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ล้วนมีประสบการณ์ความล้มเหลวและภาวะหนี้สินจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเคมีหรือเกษตรเพื่อขาย อันเป็นผลจากกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยมที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง มุ่งเน้นผลิตพืชเศรษฐกิจจำนวนมาก วิ่งตามกระแสและกลไกการตลาด ซึ่งล้วนก่อให้เกิดการลงทุนที่สูง ผลผลิตไม่แน่นอน ราคาผลผลิตไม่สามารถควบคุมได้ ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก จนนำมาสู่ภาวะหนี้สินเรื้อรัง วิถีชีวิต สังคม ชุมชน ภูมิปัญญา ประเพณีวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ระบบนิเวศเสียสมดุล ครอบครัวแตกแยก ความคิดถูกครอบงำด้วยเงินตราดังคำกล่าวที่ว่า *“งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข”* เกิดความโลภด้วยความอยากได้อยากมีอยากรวยเร็ว วิ่งตามกระแส หลงเชื่อคนง่าย เกิดการอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองใหญ่ ในที่สุด โครงสร้างสังคมเกษตรกรรมไทยก็ถูกทำลายลง เกษตรกรแทบจะกลายเป็นคนสิ้นเนื้อประดาตัวดังคำกล่าวที่ว่า *“ยิ่งทำยิ่งทุกข์ ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งวิ่งตามเงินยิ่งเป็นหนี้ ยิ่งอยากรวยยิ่งจน”* หรือดังวลีที่ว่า *“ทำนาปีเหลือแต่หนี้กับฟาง ทำนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้”*

เมื่อคิดได้และได้คิด ปราชญ์ชาวบ้านจึงหันกลับมาพิจารณาไตร่ตรองด้วยสติและปัญญาถึงเหตุแห่งทุกข์ เหตุแห่งหนี้ ตามหลักอริยสัจ 4 ปรับเปลี่ยนแนวคิดและแนวปฏิบัติด้วยการยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรด้วยการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ วางแผนการใช้พื้นที่ให้คุ้มค่าที่สุด มุ่งหน้าสู่การพึ่งตัวเองด้วยหลักอัตตาหิ อัตตาโน นาโถ (ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน) เอาตัวเองและครอบครัวให้รอดก่อน จนสามารถค้นพบทางออกและสร้างแนวปฏิบัติใหม่ในการทำการเกษตรทางเลือกที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเรียกกันว่า *“เกษตรพอเพียง”* จากนั้นพัฒนาย่นย่อสู่การทำ *“เกษตรประณีต”* ด้วยหลัก 4 ออม คือ ออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมน้ำ ออมสัตว์ และออมพืช สร้างความหลากหลายทางชีวภาพบนฐานคิดที่ว่า ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือกินแจก เหลือแจกขาย อุดรูรั่วที่เป็นรายจ่ายของครอบครัว ใช้พื้นที่ให้คุ้มค่าทั้งใต้ดิน บนดิน และบนอากาศ ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ทั้งระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว เพื่อสร้างรายรับทั้งรายวัน รายเดือน ราย

ปี และบำนาญชีวิต ซึ่งเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้พิสูจน์แล้วว่าแนวปฏิบัติดังกล่าวเป็นทางรอดที่ดีที่สุด พร้อมกับยืนยันชัดเจนว่า *“แก้จนได้”* ถือเป็นการกอบกู้ศักดิ์ศรีความเป็นเกษตรกรกลับคืนมา เพื่อมาดำรงตนบนฐานการพึ่งตนเอง สร้างปัจจัย 4 ให้ครบถ้วน นำความสุข ความอบอุ่นของครอบครัวกลับคืนมา นำภูมิปัญญา วัฒนธรรม ระบบนิเวศ ความอุดมสมบูรณ์ และความสมดุลตามธรรมชาติกลับคืนมา ดังคำพูดของปราชญ์ชาวบ้านที่ว่า *“สิ่งที่ไม่มีอย่างเดียวในตอนนี้ คือ ไม่มีหนี้”* พร้อมกับยืนยันอีกว่าสิ่งที่ปราชญ์ชาวบ้านและเครือข่ายปฏิบัติอยู่ว่า *“นี่คือการเดินตามรอยพระยุคลบาทเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้ได้”* จนนำมาซึ่งความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมในปัจจุบัน กลายมาเป็นเกษตรกรที่มีความสุข มีสุขภาวะที่ดีทั้งทางด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ

ความสำเร็จดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในเฉพาะปราชญ์ชาวบ้านเท่านั้น แต่ด้วยความอยากเห็นเกษตรกรคนอื่น ๆ พ้นทุกข์ จึงได้รวมตัวกันนาม *“เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน”* มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 เพื่อขยายแนวคิดจากการพึ่งพาตนเองสู่การพึ่งพากันเอง ซึ่งปัจจุบันมีทั้งสิ้น 12 เครือข่าย โดยแต่ละเครือข่ายมีศูนย์เรียนรู้เครือข่ายละ 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ เพื่อถ่ายทอดแนวคิดและประสบการณ์ทั้งในการดำรงชีวิตและการทำการเกษตรสู่เกษตรกรและผู้สนใจทั่วไปผ่าน *“หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน”* หรือที่เรียกย่อๆ ว่า *“วปอ.ภาคประชาชน”* โดยมี *“เกษตรกรต้นแบบ”* ที่แต่ละเครือข่ายสร้างขึ้นประมาณ 7-25 คน เป็นวิทยากรกระบวนการถ่ายทอดความรู้ร่วมกับปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งในปัจจุบันหลักสูตรดังกล่าวได้พัฒนาต่อยอดให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละเครือข่ายและมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น หลักสูตรหมอดิน หลักสูตรเกษตรอาสา หลักสูตรแก้จน หลักสูตรเกษตรประณีต หลักสูตรเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของแต่ละเครือข่ายล้วนมุ่งเน้นให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายที่สำคัญ คือ ให้คนอีสาน 1 ล้านครอบครัวสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ภายในปี พ.ศ.2560 จากผลการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องนี้เอง ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านในฐานะผู้นำเครือข่ายได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากหน่วยงานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะการได้รับการยกย่องให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม จากกระทรวงศึกษาธิการ ในรุ่นต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง จึงกล่าวได้ว่าเครือข่ายที่เกิดขึ้นนี้เป็น *“เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”* ได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ ระบบคิด ทัศนคติ โลกทัศน์ องค์ความรู้ วัตรปฏิบัติ และประสบการณ์ที่เครือข่ายได้นำเสนอต่อสาธารณชนมาอย่างต่อเนื่องนั้น ล้วนได้รับการยอมรับเชิงประจักษ์จากสังคมวงกว้างว่าสามารถชี้นำสังคมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะสังคมเกษตรกรรมของไทย รวมถึงสามารถเป็นต้นแบบของการมีสุขภาวะที่ดีในทุกด้านแก่คนในสังคมได้อย่างชัดเจน เห็นชัดเจนจากความสุขที่เกิดขึ้นกับปราชญ์ชาวบ้านและสมาชิกเครือข่ายในปัจจุบัน

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประชากรเป้าหมาย คือ

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 12 เครือข่าย ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น 3 เครือข่าย นครราชสีมา 2 เครือข่าย บุรีรัมย์ 4 เครือข่าย สุรินทร์ 2 เครือข่าย และอำนาจเจริญ 1 เครือข่าย ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติและแนวคิดในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเลคทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน กลุ่มตัวอย่างเป็นการเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรต้นแบบ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ มีการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 127 คน สนทนากลุ่มจำนวน 18 กลุ่ม ผู้เข้าร่วม 98 คน และประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 ครั้ง ผู้เข้าร่วมรวม 113 คน รวมกลุ่มตัวอย่างในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งสิ้น 194 คน โดยไม่นับซ้ำและไม่รวมคณะผู้วิจัย ทั้งนี้ เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างบางคนจะถูกเก็บรวบรวมข้อมูลมากกว่า 1 ครั้ง หรือเข้าร่วมกิจกรรมในการวิจัยมากกว่า 1 กิจกรรม อีกทั้ง ผู้เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการบางคนเคยถูกสัมภาษณ์เชิงลึกและเคยเข้าร่วมสนทนากลุ่มกับคณะผู้วิจัยมาก่อน อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการทั้ง 2 ครั้ง จะเป็นกลุ่มตัวอย่างคนละกลุ่มที่มาจากคนละเครือข่ายไม่ซ้ำกัน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีทั้งแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์หรือแนวคำถามที่คณะผู้วิจัยสร้างขึ้น เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามหรือข้อมูลปฐมภูมิด้วยทัศนะแบบคนใน โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าและการตรวจสอบแบบสะท้อนกลับสู่กลุ่มตัวอย่างทั้งที่เป็นกลุ่มเดิมและกลุ่มใหม่ จากนั้นนำข้อมูลมาจัดกลุ่ม วิเคราะห์สังเคราะห์ นำเสนอในรูปของตารางที่แสดงค่าคะแนน ค่าร้อยละ และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา ระยะเวลารวมทั้งสิ้น 12 เดือน ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านร่างกาย 5 ประเด็น ประกอบด้วย มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ และอากาศไม่บริสุทธิ์

2. ด้านจิตใจ 5 ประเด็น ประกอบด้วย ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช และไม่เชื่อมั่นในอาชีพ

3. ด้านสังคม 6 ประเด็น ประกอบด้วย ขาดความสามัคคี ตามกระแส ยาเสพติด ขาดความรับผิดชอบ ไม่มีแหล่งเงินทุน และไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม

4. ด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ 5 ประเด็น ประกอบด้วย ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เห็นแก่ตัว ขาดประสบการณ์ และขาดการวางแผนที่ดี

เมื่อนำปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 4 ด้าน มารวมกันจะมีทั้งสิ้น 21 ประเด็น ดังนี้ มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ อากาศไม่บริสุทธิ์ ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ ขาดความสามัคคี ตามกระแส ยาเสพติด ขาดความรับผิดชอบ ไม่มีแหล่งเงินทุน ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เห็นแก่ตัว ขาดประสบการณ์ และขาดการวางแผนที่ดี

ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน 7 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

1. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรบนทางสายกลาง มีทั้งหมด 10 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย อาหารปลอดภัย ครอบครัวอบอุ่น ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา และพักผ่อนเพียงพอ

2. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความพอประมาณ มีทั้งหมด 7 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ อาหารปลอดภัย มีความพอเพียง ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต และมีความเสมอภาค

3. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความมีเหตุผล มีทั้งหมด 11 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย วางแผนการทำงาน สิ่งแวดล้อมดี รวมกลุ่ม ครอบครัวอบอุ่น สุขภาพแข็งแรง ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน อาหารปลอดภัย และศรัทธาในอาชีพ

4. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีทั้งหมด 15 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ศรัทธาในอาชีพ วางแผนการทำงาน อาหารปลอดภัย ที่อยู่อาศัยมั่นคง ออกกำลังกาย ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ไม่ตามกระแส และเลี้ยงสัตว์บริโภค

5. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขความรู้ มีทั้งหมด 12 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย เรียนรู้ศึกษาดูงาน สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง รวมกลุ่ม อาหารปลอดภัย เลิกอบายมุข สิ่งแวดล้อมดี ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา และออกกำลังกาย

6. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขคุณธรรม มีทั้งหมด 6 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน ขยันอดทน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ และละอายต่อบาป

7. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืน มีทั้งหมด 14 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ไม่ใช้สารเคมี ปลูกไม้ยืนต้น ครอบครัวอบอุ่น สุขภาพแข็งแรง อาหารปลอดภัย เลี้ยงสัตว์บริโภค มีที่ดินทำกิน มีความพอเพียง ไม่มีหนี้สิน สังคมดี มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ทอผ้า/จักสาน และแบ่งปัน

เมื่อนำทุกตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาเปรียบเทียบใน 7 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะมีตัวชี้วัดรวมทั้งสิ้น 40 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย อาหารปลอดภัย ครอบครัวอบอุ่น ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต มีความเสมอภาค วางแผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน ศรัทธาในอาชีพ ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยมั่นคง ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ ไม่ตามกระแส เลี้ยงสัตว์บริโภค เรียนรู้ศึกษาดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา แบ่งปัน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ ละอายต่อบาป และทอผ้า/จักสาน

ทั้งนี้ เนื่องจากตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางตัวที่ปรากฏอยู่

มากกว่า 1 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 6 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ อาหารปลอดภัย ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 5 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ สิ่งแวดล้อมดี ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 4 องค์ประกอบ 3 ตัวชี้วัด คือ ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง และมีความพอเพียง ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 3 องค์ประกอบ 2 ตัวชี้วัด คือ ครอบครัวอบอุ่น และออกกำลังกาย ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 2 องค์ประกอบ 13 ตัวชี้วัด คือ สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต วางแผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ศรัทธาในอาชีพ ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ขยันอดทน มีผู้สืบทอดอาชีพ เลี้ยงสัตว์บริโภค ไม่มีหนี้สิน และแบ่งปัน และตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 1 องค์ประกอบ 20 ตัวชี้วัด คือ น้ำดื่มสะอาด กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย มีความเสมอภาค ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน ที่อยู่อาศัยมั่นคง แหล่งน้ำเพียงพอ ไม่ตามกระแส เรียนรู้ศึกษาดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข อารมณ์ดี มีจิตอาสา เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ ละอายต่อบาป และทอผ้า/จักสาน

อภิปรายผล

แนวปฏิบัติของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น เป็นการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปฏิบัติ ทั้งในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า *“นี่คือการเดินตามรอยพระยุคลบาท เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้ได้”* จนนำมาซึ่งความสำเร็จดังคำกล่าวที่ว่า *“สิ่งที่ไม่มีอย่างเดียวในตอนนี้ คือ ไม่มีหนี้”* ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านและเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลายมาเป็นเกษตรกรที่มีความสุข มีสุขภาวะที่ดีทั้งทางด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ จนสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนในสังคมวงกว้างได้ในปัจจุบัน

จากการวิจัย พบว่า ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ มีทั้งสิ้น 21 ประเด็น คือ มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ อากาศไม่บริสุทธิ์ ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ ขาดความสามัคคี ตามกระแส ยาเสพติด ขาดความรับผิดชอบ ไม่มีแหล่งเงินทุน ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เห็นแก่ตัว ขาดประสบการณ์ และขาดการวางแผนที่ดี ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ยุพิน มีหมู่ (2551) ที่พบว่า สุขภาวะทางกายของผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรงและมีโรคประจำตัว ไม่ออกกำลังกายสม่ำเสมอ มีการใช้สารหรือสิ่งเสพติดในสัดส่วนที่สูง ซึ่งสุขภาพทางด้านร่างกายโดยเฉพาะความเจ็บป่วยหรือการมีโรคประจำตัว รวมถึงปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและปัญหาครอบครัว จะเกิดผลกระทบทางด้านจิตใจให้มีความวิตกกังวล และความไม่สบายใจ และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ เจสดา ธนวิภาคะนนท์ และคณะ (2550) ที่วิจัยและพัฒนาการส่งเสริมสุขภาพในระดับรากหญ้าเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า ปัญหาสำคัญที่ส่งผลต่อสุขภาพชุมชน คือ การมีพฤติกรรมเสี่ยงทางด้านสุขภาพ เช่น การขับขี่จักรยานยนต์ที่จะทำให้เกิดอุบัติเหตุ การใช้ยาเสพติด เป็นต้น อาหารมีสารปนเปื้อน และสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ จะเห็นได้ว่า ปัญหาสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน ล้วนมี

ความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน หากสุขภาวะด้านใดด้านหนึ่งมีปัญหาเกิดขึ้นจะทำให้สุขภาวะด้านอื่น ๆ บกพร่องหรือมีปัญหาตามไปด้วย รวมถึงปัญหาสุขภาวะในแต่ละด้านเองก็เชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ดังนั้น เมื่อมีปัญหาใดปัญหาหนึ่งเกิดขึ้นก็จะทำให้มีปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาด้านร่างกาย ที่พบว่า เมื่อกินอาหารปนเปื้อนมีสารพิษสารเคมี หรือทำงานหนักพักผ่อนไม่เพียงพอ หรืออยู่ในสภาพแวดล้อมไม่ดี อากาศไม่บริสุทธิ์ ก็จะทำให้มีโรคประจำตัวได้ เป็นต้น

นอกจากนี้ หากมองถึงความเชื่อมโยงปัญหาสุขภาวะทั้ง 4 ด้าน จะเห็นว่า หากด้านร่างกายมีโรคประจำตัวย่อมส่งผลกระทบต่อด้านจิตใจ ทำให้ไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ ครอบครัวขาดแรงงาน ทำให้ต้องจ้างแรงงานหรือกู้ยืมเงินมาลงทุนในการผลิตก่อให้เกิดหนี้สิน ส่งผลกระทบต่อความไม่เชื่อมั่นในอาชีพ เมื่อสุขภาวะด้านร่างกายและจิตใจมีปัญหาย่อมมีผลต่อสุขภาวะด้านสังคม ทำให้ไม่มีเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มในชุมชน ถูกมองว่าชุมชนขาดความสามัคคี ไม่มีเวลาหรือไม่เห็นความสำคัญในการสืบทอดอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม เชื่อมโยงสู่ปัญหาด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ จนถูกมองว่าขาดการเรียนรู้หรือเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ไขปัญหาด้านสุขภาวะเพื่อสร้างสุขภาวะที่ดี (well-being) นั้น จะต้องดำเนินการในลักษณะบูรณาการ (integrated) สุขภาวะทั้ง 4 ด้านไปพร้อมกัน นั่นหมายถึง กิจกรรมหรือแนวทางการสร้างเสริมสุขภาวะ จะต้องมีผลทำให้สุขภาวะทั้ง 4 ด้านของบุคคลเกิดการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน หรือสุขภาวะในแต่ละด้านมีส่วนในการหนุนเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้บุคคลมีสุขภาวะที่ดีทั้ง 4 ด้านไปพร้อม ๆ กันอย่างเป็นองค์รวม (holistic) เพราะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น สุขภาวะทั้ง 4 ด้านของมนุษย์ จะต้องมีพัฒนาการที่เชื่อมโยงสมดุลเป็นหนึ่งเดียวกัน ในทางกลับกัน หากไม่เป็นดังนี้ เมื่อสุขภาวะด้านใดด้านหนึ่งมีปัญหาก็จะทำให้สุขภาวะด้านอื่น ๆ เกิดปัญหาตามมา ซึ่งปัญหาดังกล่าวจะกระทบเป็นลูกโซ่สู่สุขภาวะด้านอื่น ๆ อย่างเป็นองค์รวมเช่นกัน

สำหรับตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 40 ตัวชี้วัด ดังนี้ อาหารปลอดภัย ครอบครัวอบอุ่น ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต มีความเสมอภาค วางแผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน ศรัทธาในอาชีพ ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยมั่นคง ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ ไม่ตามกระแส เลี้ยงสัตว์บริโภค เรียนรู้ศึกษาดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา แบ่งปัน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ ละอายต่อบาป และทอผ้า/จักสาน ที่คณะผู้วิจัยค้นพบนั้น มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้กับผลงานวิจัยหลายชิ้น ประกอบด้วย ผลการวิจัยตัวชี้วัดความสำเร็จต้นแบบเกษตรพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ธวัชชัย เพ็งพินิจ และคณะ (2556) ที่พบว่า มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ จำนวน 19 ตัวชี้วัด ดังนี้ ไม่สร้างหนี้ ครอบครัวอบอุ่น ทำเกษตรผสมผสาน เป็นแบบอย่างที่ดี มีความพอเพียง วางแผนการใช้พื้นที่ (วางแผนการทำงาน) อาหารปลอดสารพิษ (ปลอดภัย) มีที่ดินทำกินของตนเอง มีลูกหลานสืบทอด (มีผู้สืบทอดอาชีพ) สิ่งแวดล้อมดี เรียนรู้ศึกษาดูงาน แบ่งปันความรู้ (ถ่ายทอดความรู้) ทำบัญชีครัวเรือน สุขภาพแข็งแรง ขยันซื่อสัตย์ (ซื่อสัตย์สุจริต/ขยันอดทน) เลิกอบายมุข ที่อยู่อาศัยมั่นคง

ศรัทธาในอาชีพ และลดการใช้สารเคมี (ไม่ใช้สารเคมี) ผลการวิจัยตัวชี้วัดการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงของธุรกิจชุมชนหมู่บ้านโฮมสเตย์จังหวัดหนองคายของ ธวัชชัย เพ็งพินิจ และคณะ (2555ก) ที่พบว่า มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ จำนวน 10 ตัวชี้วัด ดังนี้ ซื่อสัตย์สุจริต เรียนรู้ ทำบัญชีครัวเรือน เป็นแบบอย่างที่ดี ครอบครัวอบอุ่น สุขภาพแข็งแรง สิ่งแวดล้อมดี ศึกษาดูงาน ทำกิจกรรมร่วมกัน (รวมกลุ่ม) และขยันอดทน ผลการวิจัยตัวชี้วัดระดับการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในโครงการพระราชดำริลุ่มน้ำห้วยทอนของ ธวัชชัย เพ็งพินิจ และคณะ (2555ข) ที่พบว่า มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ จำนวน 11 ตัวชี้วัด ดังนี้ ทำบัญชีครัวเรือน เลี้ยงสัตว์บริโภค ฝึกอาชีพจักสาน (ทอผ้า/จักสาน) ไม่สร้างหนี้ (ไม่มีหนี้สิน) พอเพียง (มีความพอเพียง) ทำเกษตรผสมผสาน หาความรู้ (เรียนรู้ศึกษาดูงาน) ซื่อสัตย์ (ซื่อสัตย์สุจริต) ละเว้นอบายมุข (เลิกอบายมุข) รวมกลุ่มกิจกรรม (รวมกลุ่ม) และถ่ายทอดความรู้ ผลการวิจัยตัวชี้วัดความสำเร็จเกษตรพอเพียงของปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานของ ธวัชชัย เพ็งพินิจ และคณะ (2554ก) ที่พบว่า มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ จำนวน 14 ตัวชี้วัด ดังนี้ ทำเกษตรผสมผสาน ไม่สร้างหนี้ (ไม่มีหนี้สิน) ไม่ตามกระแส วางแผนการทำงาน เรียนรู้ (เรียนรู้ศึกษาดูงาน) ครอบครัวอบอุ่น ปลูกไม้ผลไม้ยืนต้นและสมุนไพร (ปลูกไม้ยืนต้น) ร่างกายแข็งแรง (สุขภาพแข็งแรง) มีลูกหลานสืบทอด (มีผู้สืบทอดอาชีพ) รวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน (รวมกลุ่ม) ทำบัญชีครอบครัว (ทำบัญชีครัวเรือน) ซื่อสัตย์ (ซื่อสัตย์สุจริต) เลิกอบายมุข และสิ่งแวดล้อมดี และผลการวิจัยตัวชี้วัดการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนเมืองหนองคายของ ธวัชชัย เพ็งพินิจ และคณะ (2553) ที่พบว่า มีความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ จำนวน 14 ตัวชี้วัด ดังนี้ ดูแลรักษาสุขภาพ (อาหารปลอดภัย น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา และพักผ่อนเพียงพอ) พอประมาณ-พอเพียง (ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ และมีความพอเพียง) ไม่ยุ่งเกี่ยวอบายมุข (เลิกอบายมุข) ไม่สร้างหนี้สิน (ไม่มีหนี้สิน) ซื่อสัตย์สุจริต ทำเกษตรพอเพียง (ทำเกษตรผสมผสาน) ทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย (ทำบัญชีครัวเรือน) สร้างความอบอุ่นในครอบครัว (ครอบครัวอบอุ่น) ออกกำลังกาย เรียนรู้ตลอดเวลา (เรียนรู้ศึกษาดูงาน) ขยันหมั่นเพียร (ขยันอดทน) ร่าเริงแจ่มใส (อารมณ์ดี) เชื่อมั่นในสิ่งที่ทำ (ศรัทธาในอาชีพ) และอบรมศึกษาดูงาน (เรียนรู้ศึกษาดูงาน)

อีกทั้ง ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2552) ที่ได้นำเสนอมีตัวชี้วัดสุขภาพใน 4 มิติที่พัฒนาโดยชาวบ้าน ดังนี้ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ สุขภาพแข็งแรงไม่เป็นโรค รับประทานอาหารที่ปลอดภัยมีประโยชน์และไม่เจือปนสารพิษ ทำเกษตรกรผสมสานปลูกผักปลอดสารพิษรับประทานเอง ที่อยู่อาศัยมีสภาพมั่นคง ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี ยิ้มแย้ม แจ่มใส ครอบครัวอบอุ่น สมาชิกในครอบครัวมีกิจกรรมร่วมกัน มีความพอเพียงดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกัน ปลอดจากอบายมุข มีการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ทนงศักดิ์ วันชัย (2552) ที่พบว่า เกษตรกรมีกิจกรรมการเรียนรู้วิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง เช่น มีการปลูกพืชผักเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน มีการวางแผนการออมการลงทุน มีการสร้างการเรียนรู้ การสร้างความอบอุ่นให้ครอบครัว มีการแบ่งปันอาหารและผลิตผลทางการเกษตร ไม่ใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช-สัตว์ มีความมุ่งมั่นขยันและอดทนในการประกอบอาชีพทางการเกษตร มีการวางแผนในการประกอบอาชีพเกษตรในแต่ละช่วงฤดูกาลเพาะปลูก และเข้ารับการอบรม สัมมนาศึกษาดูงาน เพื่อเพิ่มความรู้ ทักษะในการประกอบอาชีพทางการเกษตร เป็นต้น

และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ สุธาวัลย์ เสถียรไทย และคณะ (2551, หน้า 43-46) ซึ่งได้นำเสนอกลุ่มตัวชี้วัดที่เป็นคุณภาพชีวิต โดยได้กำหนดเป็นตัวชี้วัดเบื้องต้น ดังนี้ มีอาหารปลอดภัยมีประโยชน์บริโภค ไม่มีหนี้สิน มีสิ่งแวดล้อมดี อากาศบริสุทธิ์ รวมกลุ่ม ร่วมมือ สมัครสมานสามัคคี

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ยุพิน มีหมู่ (2551) ที่พบว่า ผู้สูงอายุต้องการให้คนในครอบครัวเห็นความสำคัญ มีบทบาทและความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นที่ปรึกษาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่คนในครอบครัว รวมกลุ่มเข้าร่วมเป็นสมาชิกชมรมหรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน และการเป็นแบบอย่างที่ดีให้ลูกหลาน สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ปาริชาต เทพอารักษ์ และ อมราวรรณ ทิวถนอม (2550) ที่พบว่า สุขภาวะของคนไทยมีจุดเริ่มต้นของความอยู่เย็นเป็นสุข คือ การมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง อาหารปลอดภัยมีภาวะโภชนาการที่ดีเหมาะสม สุขภาพจิตดี อารมณ์ดี มีความซื่อสัตย์สุจริต เรียนรู้ศึกษาดูงาน ใฝ่รู้ กระตือรือร้น รู้เท่าทัน และสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับผลการวิจัยของ นิตย์ ทัศนิยม และคณะ (2545) ที่พบว่า มิติสุขภาพในมุมมองของปราชญ์ชาวบ้าน คือ สุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บ ไม่ไข้ กินดีอยู่ดี อารมณ์ดี ไม่เครียด ไม่มีหนี้สิน สบายใจ รู้จักพอ มีความพอเพียง มีจิตอาสา มีจิตสาธารณะ มีครอบครัวอบอุ่น มีสังคมดี สังคมเข้มแข็ง สิ่งแวดล้อมดี ออกกำลังกายสม่ำเสมอ พักผ่อนเพียงพอ เลิกอบายมุข ไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มสุรา มีครอบครัวอบอุ่น และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ อภิสิทธิ์ ธำรงวรางกูร (2543) ที่พบว่า ตัวชี้วัดความสุขจากเวทีภูมิปัญญาชาวบ้านและพหุภาคี คือ มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีที่อยู่อาศัยมั่นคงเป็นของตนเอง อาหารปลอดภัยอุดมสมบูรณ์อยู่ดีกินดี มีสุขภาพร่างกายและจิตใจแข็งแรง อารมณ์ดี ไม่มีเรื่องกลุ้มใจ มีครอบครัวอบอุ่นอยู่พร้อมหน้ากัน มีการรวมกลุ่มเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีสิ่งแวดล้อมดีน่าอยู่ ดิน น้ำ ป่าอุดมสมบูรณ์ อากาศดีไม่เป็นพิษ ไม่มีหนี้สิน มีความศรัทธาภาคภูมิใจในอาชีพ ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น ถ่ายทอดความรู้ความคิดต่อคนอื่น และมีความพอเพียงพอใจในสิ่งที่มี

จากความสอดคล้องหรือเข้ากันได้ของตัวชี้วัดดังกล่าว เนื่องเพราะว่ากลุ่มตัวอย่างที่มาจากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ล้วนมีพื้นฐานวิถีชีวิตมาจากสังคมเกษตรกรรม ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมแบบเปิด (open society) ที่มีการเชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์ (interaction) กับสังคมภายนอก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของกลุ่มตัวอย่างล้วนเชื่อมโยงกับกระแสทั้งจากภายในและภายนอก โดยเฉพาะกระแสด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อสุขภาวะในด้านอื่น ๆ ดังที่ นิตย์ ทัศนิยม และคณะ (2545) ได้เสนอเอาไว้ว่า การพัฒนาสุขภาพหรือสุขภาวะนั้น จะมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม ซึ่งเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลายเป็นกลุ่มคนที่มีสุขภาวะที่ดีมีความสุขได้นั้น เกิดจากการทำเกษตรผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เรียกว่า *“เกษตรพอเพียง”* มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จนสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ ดังนั้น ในการพัฒนาสุขภาวะที่ดีให้เกิดขึ้นกับเกษตรกรได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ทั้งในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ทั้งในระดับตนเอง ครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน สังคม และประเทศชาติ เพื่อพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจะทำให้สุขภาวะของเกษตรกรมีพัฒนาการทั้ง 4 ด้านไปพร้อม ๆ กันด้วย

เมื่อพิจารณาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 7 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะพบว่า มีตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่มากที่สุดถึง 6 องค์ประกอบ จำนวน 1 ตัวชี้วัด คือ *“อาหารปลอดภัย”* นั่นหมายความว่า ตัวชี้วัดนี้เป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรได้ชัดเจนมากที่สุด ดังนั้น ในการพัฒนาเพื่อให้เกษตรกรมีสุขภาวะที่ดี จึงควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมในด้าน *“อาหารปลอดภัย”* โดยเฉพาะการทำการเกษตรที่ปลอดสารพิษสารเคมี ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งนอกจากจะลดต้นทุนในการผลิตลงแล้ว ยังทำให้เกษตรกรได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย มีอากาศบริสุทธิ์ และมีสิ่งแวดล้อมที่ดี อย่างไรก็ตาม ตัวชี้วัดดังกล่าวมิได้ปรากฏอยู่ในองค์ประกอบเงื่อนไขคุณธรรม นั่นเป็นเพราะเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มองว่า องค์ประกอบดังกล่าวจะมุ่งเน้นสุขภาวะในด้านจิตใจ ซึ่งจะต้องอาศัยการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากภายใน โดยเฉพาะการยึดหลักศาสนธรรม ในขณะที่อาหารปลอดภัยเป็นการพัฒนาที่เริ่มมาจากภายนอก ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุด ดังนั้น ตัวชี้วัด *“อาหารปลอดภัย”* จึงสามารถเป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ดีที่สุด

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ตัวชี้วัด *“อาหารปลอดภัย”* สามารถใช้เป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ดีที่สุด เพราะเมื่อพิจารณาตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ในองค์ประกอบรองลงมา เช่น ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 5 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ *“สิ่งแวดล้อมดี”* ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 4 องค์ประกอบ 3 ตัวชี้วัด คือ *“ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรงและมีความพอเพียง”* เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นตัวชี้วัดที่เชื่อมโยงมาจากตัวชี้วัด *“อาหารปลอดภัย”* ทั้งสิ้น เพราะการสร้างอาหารปลอดภัยของเกษตรกรนั้น เป็นการทำเกษตรปลอดสารเคมีที่นอกจากจะทำให้มีอาหารปลอดภัยบริโภคเองแล้ว ยังทำให้สิ่งแวดล้อมดี สุขภาพแข็งแรง และแสดงให้เห็นถึงความพอเพียงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ยังมีตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ปรากฏอยู่เพียง 1 องค์ประกอบ จำนวน 20 ตัวชี้วัด ดังนี้ ทางสายกลาง 3 ตัวชี้วัด คือ น้ำดื่มสะอาด กินอาหารตรงเวลา และพักผ่อนเพียงพอ ความพอประมาณ 3 ตัวชี้วัด คือ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย และมีความเสมอภาค ความมีเหตุผล 2 ตัวชี้วัด คือ ทำเกษตรผสมผสาน และทำบัญชีครัวเรือน มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี 3 ตัวชี้วัด คือ ที่อยู่อาศัยมั่นคง แหล่งน้ำเพียงพอ และไม่ตามกระแส เงื่อนไขความรู้มี 5 ตัวชี้วัด คือ เรียนรู้ศึกษาดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข อารมณ์ดี และมีจิตอาสา เงื่อนไขคุณธรรมมี 3 ตัวชี้วัด คือ เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ และละอายต่อบาป ความสมดุลมั่นคงยั่งยืนมี 1 ตัวชี้วัด คือ ทอผ้า/จักสาน ทั้งนี้ ตัวชี้วัดดังกล่าวเป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในองค์ประกอบนั้น ๆ ได้อย่างโดดเด่นที่สุด ซึ่งสามารถที่จะนำไปใช้เป็นตัวชี้วัดหรือเกณฑ์ประเมินสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรในแต่ละองค์ประกอบได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ปรากฏอยู่ระหว่าง

2-5 องค์ประกอบอยู่ 19 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ปรากฏอยู่ 5 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ สิ่งแวดล้อมดี ปรากฏอยู่ 4 องค์ประกอบ 3 ตัวชี้วัด คือ ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง และมีความพอเพียง ปรากฏอยู่ 3 องค์ประกอบ 2 ตัวชี้วัด คือ ครอบครัวอบอุ่น และออกกำลังกาย และปรากฏอยู่ 2 องค์ประกอบ 13 ตัวชี้วัด คือ สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต วางแผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ศรัทธาในอาชีพ ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ขยันอดทน มีผู้สืบทอดอาชีพ เลี้ยงสัตว์บริโภค ไม่มีหนี้สิน และแบ่งปัน นั่นหมายความว่า ยังมีตัวชี้วัดอีกจำนวนหนึ่งที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีลักษณะเชิงบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ดังนั้น การพัฒนาสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงจำเป็นที่จะต้องมีการบูรณาการในทุก ๆ ด้าน ไปพร้อม ๆ กัน

ทั้งนี้ เนื่องจากการมีสุขภาวะที่ดีล้วนมีความเชื่อมโยงกับมิติชีวิตของเกษตรกรอย่างรอบด้าน ซึ่งจะเห็นได้จากการพิจารณาประเด็นปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 4 ด้าน ซึ่งเมื่อพัฒนาสู่ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว จะเห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญดังนี้ มีโรคประจำตัว จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด สุขภาพแข็งแรง ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา อารมณ์ดี กินอาหารปนเปื้อน จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด อาหารปลอดภัยไม่ใช้สารเคมี น้ำดื่มสะอาด ทำเกษตรผสมผสาน เลี้ยงสัตว์บริโภค พักผ่อนไม่เพียงพอ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด พักผ่อนเพียงพอ อุบัติเหตุ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด ชีวิตปลอดภัย ที่อยู่อาศัยมั่นคง อากาศไม่บริสุทธิ์ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด สิ่งแวดล้อมดี ปลูกไม้ยืนต้น ขาดคุณธรรม จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด ซื่อสัตย์สุจริต ละอายต่อบาป ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด ครอบครัวอบอุ่น มีผู้สืบทอดอาชีพ หนี้สิน/ไม่มีแหล่งเงินทุน จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด มีความพอเพียง ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ลดต้นทุนการผลิต ขยันอดทน ไม่มีหนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด ปลูกไม้ยืนต้น แหล่งน้ำเพียงพอ ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด ศรัทธาในอาชีพ มีที่ดินทำกิน ทำงานอย่างมีความสุข ขาดความสามัคคี จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด สังคมดี มีความเสมอภาค รวมกลุ่ม เป็นแบบอย่างที่ดี และทอผ้า/จักสาน ตามกระแส จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด มีความพอเพียง ไม่ตามกระแส ยาเสพติด จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด เลิกอบายมุข ขาดการเรียนรู้/ขาดประสบการณ์ จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด เรียนรู้ศึกษาดูงาน ถ่ายทอดความรู้ เห็นแก่ตัว/ขาดความรับผิดชอบ/ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด สังคมดี มีจิตอาสา แบ่งปัน และขาดการวางแผนที่ดี จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับตัวชี้วัด วางแผนการทำงาน ทำบัญชีครัวเรือน ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อพัฒนาสู่ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะสามารถนำตัวชี้วัดที่ได้เหล่านี้มาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรทั้ง 4 ด้าน เพื่อพัฒนาสู่สุขภาวะที่ดีได้ นั่นแสดงให้เห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากจะทำให้เกษตรกรดำรงตนและประกอบอาชีพได้อย่างสมดุลมั่นคงยั่งยืน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอกแล้ว ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยังสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรไปสู่การมีสุขภาวะที่ดีได้อย่างเป็นรูปธรรมอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กลั่นกรองและรวบรวมนำเสนอในแต่ละประเด็นผ่านข้อมูลที่สำคัญทั้งข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากภาคสนาม ประกอบการสังเคราะห์และวิเคราะห์ผลการวิจัยในแต่ละประเด็น ซึ่งคณะผู้วิจัยได้นำเสนอไปแล้วนั้น ในการนี้คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในแต่ละประเด็น ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติการ

1.1 เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควรมีการนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ไปปรับใช้เพื่อการพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และ/หรือหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน รวมถึงปรับใช้สำหรับการติดตามประเมินผลกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมอบรม เพื่อให้หลักสูตรการเรียนรู้ของเครือข่าย นอกจากจะมุ่งเน้นให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างยั่งยืนแล้ว ยังสามารถพัฒนาสู่การมีสุขภาวะที่ดีได้อีกทางหนึ่งด้วย

1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรหรือพัฒนาทางการเกษตร เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เป็นต้น ควรมีการนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปปรับใช้เพื่อวางแผนพัฒนาเกษตรกรในระดับพื้นที่ ซึ่งจะทำให้เครือข่ายเกษตรกรมีแนวทางการพัฒนาสู่การมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม

2. ข้อเสนอแนะในระดับนโยบาย

2.1 หน่วยงานในระดับกรมหรือระดับกระทรวงหรือในระดับประเทศ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย เป็นต้น ควรสนับสนุนการสร้างสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรและของคนไทยตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการพัฒนาหลักสูตรเรียนรู้ร่วมกับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นรูปธรรม โดยใช้ผลการวิจัยชิ้นนี้เป็นฐาน เพื่อจัดหลักสูตรเรียนรู้การพัฒนาสู่สุขภาวะที่ดีแก่เกษตรกรและผู้สนใจทั่วไป เนื่องจากเครือข่ายได้พิสูจน์ชัดเจนแล้วว่า แนวปฏิบัติของเครือข่ายนั้น สามารถนำไปสู่การมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างเป็นรูปธรรม

2.2 ควรมีการจัดทำคู่มือตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรฉบับประชาชนในรูปแบบการ์ตูน ซึ่งจะทำให้อ่านและเข้าใจง่ายขึ้น เพื่อนำเสนอแก่สาธารณชนในวงกว้าง อันจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและการนำไปประยุกต์สู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในทุกระดับของสังคม

3. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

3.1 ควรส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนทุกหมู่บ้านสร้าง *“อาหารปลอดภัย”* เพื่อบริโภคในครัวเรือนในชุมชน ทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ โดยลดการใช้สารพิษสารเคมี แต่เน้นการใช้ปุ๋ยชีวภาพหรือวัสดุธรรมชาติแทน เนื่องจากผลการวิจัยชี้ชัดว่า *“อาหารปลอดภัย”* เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญในการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3.2 การนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปใช้ควรมีการประยุกต์หรือปรับใช้ในบางตัวชี้วัด เพื่อให้มีความเหมาะสมกับบริบท (context) ทั้งในด้านกายภาพ ชีวภาพ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ เช่น พื้นที่ชายทะเล พื้นที่สูง พื้นที่ชุมชนเมือง เป็นต้น ซึ่งจะทำให้การปฏิบัติและการพัฒนาสู่สุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุด

4. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

4.1 ควรมีการวิจัยและพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างหลักสูตรเรียนรู้หรือพัฒนาสู่แหล่งเรียนรู้การมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเกษตรกรหรือบุคคลทั่วไปสามารถเข้าไปศึกษาเรียนรู้ได้โดยทั่วถึง รวมถึงกระจายแนวคิดดังกล่าวสู่ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านในภาคส่วนอื่น ๆ ของประเทศ

4.2 ควรมีการวิจัยและพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลักษณะสหวิชาการ (interdisciplinary) โดยใช้ระเบียนวิธีวิจัยแบบผสม (mix method) ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งจะทำให้เกิดองค์ความรู้ในหลากหลายมิติที่สามารถนำไปใช้เป็นฐานการพัฒนาและการประเมินผลการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมวงกว้าง

4.3 ควรมีการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างหลักสูตรเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้วยความร่วมมือจากสถาบันการศึกษาทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ ทั้งในระดับพื้นฐานและระดับอุดมศึกษา อันจะนำไปสู่รูปแบบการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาที่ชัดเจน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจ สัมผัส และมีประสบการณ์เกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะนอกจากจะเป็นการถอดองค์ความรู้จากแนวปฏิบัติและประสบการณ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นจริงแล้ว ยังสามารถใช้เครือข่ายเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานและฝึกประสบการณ์แก่ผู้เรียนได้โดยตรง อีกทั้ง ยังสามารถสอดแทรกองค์ความรู้ในด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าไปในหลักสูตรเรียนรู้ได้อีกทางหนึ่งด้วย

4.4 ควรมีการวิจัยเชิงประเมิน (evaluation research) ในการนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปทดลองใช้ในพื้นที่อื่นของประเทศ เพื่อให้ตัวชี้วัดที่ได้สามารถนำไปใช้เป็นเกณฑ์การประเมินผลการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างรอบด้าน ครอบคลุมทุกมิติชีวิตของมนุษย์โดยรวม